

ARNAVUTÇA TÜRKÇE DİL İLİŞKİLERİ

Adriatik DERJAJ

Tiran Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi

Özet

Türkçenin Balkan dillerine ve özellikle bu bölgenin en eski dillerinden olan Arnavutça üzerine etkisi, birçok çalışmanın ana konusu olmuştur. Ünlü dilbilimciler, geçtiğimiz on yıllarda, Türkçenin bu dillerin üzerindeki sesbilisel, biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel etkisini en önemli çalışmalarında ele almışlardır. Bu çalışmada ise, akraba olmayan iki dil arasındaki Dil Bağlantısı olgusunun belirtileri açıklanmakta ve dil içi, dil dışı düşünce olarak adlandırılan konu üzerinde, Arnavutçadaki Türkçenin deyimlerine dayanarak tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: içsel, dışsal, deyim, alıntı, verinti, etki, Türkçe, Arnavutça.

LINGUAL RELATIONSHIPS BETWEEN TURKISH AND ALBANIAN

Abstract

The influence of Turkish on the Balkans languages and specially on the oldest language of this region Albanian, has been the subject of numerous studies. Famous linguists, over the past several decades discuss covering all aspects of the influence of Turkish on the phonology, morphology, syntax and semantics of Balkan languages, in particular Albanian. This present study will explore the effects of Language Contact phenomena between two languages of different families and will discuss the so called internal and external thought and drift in language based on Turkish idioms in Albanian.

Key words: internal, external, idioms, loan, calques, influence, Turkish, Albanian.

1. GİRİŞ

Türkçenin Balkan Dilleri ile ilişkisi ve özellikle Balkan coğrafyasında en eski dillerden sayılan Arnavutça ile ilişkisi, bundan dolayı da etkileşimi ve bağlantısı, yabancı ve yerli dilcilerin on yıllardır ilgisini çekmiştir ve çekmeye de devam etmektedir.

Topluluklar arasındaki dil ilişkileri, en ünlü bilim adamlarının araştırma konusu olmuştur. Bunların en ünlüleri Humboldt, Haugen, Uriel dir. Bu olgu, yeni bir bilim dalı olan Language Contact – Dil Temasları alanının inceleme

konusudur. Söz konusu araştırmalarda Tarihsel Dilbilim, Ruhdilbilim ve Toplumsal Dilbilim'in ilke ve yöntemleri, dillerin kendi kökünü, geçmişini ve gelişimini incelemek ve tespit etmek için önemli bir alandır.

Hunların, Avarların, Peçeneklerin, Bulgarların, Kumanların ve en son Osmanlı Türklerinin, Balkan Yarımadasındaki geliş-geçişini inceleyen tarihçilerden elde edilen dilsel veriler, onlardan bu bölgelerde kalan yer ve kişi adları, konu için başta gelen önemli unsurlardandır. Kuman ve düşman sözcüklerinin de Kuman Türkçesinden Balkanlara girdiği iddia edilmekte ve günümüzde Makedonya sınırlarında bulunan Kumanova kenti, Romanyada Komana-Komanești adları, Voyvodina'da Kumane köyü ve Balkan Yarımadasının batısında bulunan Arnavutluk'ta ise, Puka bölgesinde Düşman köyü, ve yine Arnavutluk'ta Koman adlı bölge, dilcilerin tespit ettiği en belirgin örneklerdendir. Ama, ilk olarak, şunu vurgulamak gerekir ki, tarih içinde, Balkan Yarımadasının ilk ve öz sakinleri olan, İlirlerin torunları Arnavutlar ve Helenlerin mirasçıları Yunanlılar dışında, bütün diğer milletler geldikleri bölgelerden temasta oldukları Türk topluluklardan belirli sözcük ve dilsel yapıları da beraberinde getirmişler ve bu diller üzerinden de Arnavutçaya birçok yer ve kişi adları girmiştir.

Türkler Arnavutlarla uzun bir süre içinde temasta olduklarından dolayı, sadece iktisadi ve kültürel ilişkilerde kalmamışlar, sözcük ve dilbilgisi alış-verişinde de bulunmuşlardır. Özellikle XIV yy. sonlarında ve XV. yy. başlarında, Türkler Balkan coğrafyasına yeni devlet idaresi, yeni kurumlar, yeni sosyal düzen ve yeni anlambilimsel değerleri taşıyan, Balkan halklarının yeni tanıştığı bir din, İslam dinini de getirmişlerdir.

Arnavutça ve Türkçe dil ilişkilerinin 1385 – 1912 tarihleri arasında sınırlandığını söyleyebiliriz. Bu tarihler Osmanlı Türklerinin Arnavutluk sınırlarında hakim olduğu tarihlerdir. Türkçe ve Arnavutça akraba olmayan iki dildi ve bilindiği üzere iki ayrı dil ailesine aittir. Arnavutça Hint Avrupa , Türkçe ise Altay Grubu dillerindedir. Arnavutçanın geleneksel olarak cümle yapısı özne yüklem nesne iken, Türkçenin ise özne nesne yüklemidir.

Diller iki ana faktörden gelişir; birincisi dil içi gelişim faktörleri veya dilbilimcilerin belirttiği gibi dilin içsel düşüncesi veya güdümü. Bununla, bir dilde yeni eşya ve kavram belirten eşdeğer sözlüksel birimlerin olmayışına bağlı olarak söz konusu dilde ortaya çıkan çeşitli sözcüklerin ve diğer dil-kullanım gerekçelerinin dilbilimsel ve eş görünümlü olarak giderilmesini anlıyoruz.

1 E. Çabej, *Për një shtresëzim kronologjik të turqizimave në shqipen*, SF 1975, No.4.

İkincisi ise dil dışı faktörlerdir; bunlar ise, dilin tarihi ve çağdaş dönemlerindeki önemli dil içi nedenlerle bağlantılı, başka dillerle bağlantıda bulunup, o dillerden sözcük ve sözlüksel kalıplar alınarak yeni dilbilimsel birimlerin ifade edilmesi veya var olan kavramları birbirinden ayırt etmek ve adlandırmak için başka dillerin kelime hazinesinden yararlanılması, bir dilin diğerinden temel ve yardımcı biçimbirimleri olarak kullanmasıdır.

Türkçe, Arnavutçanın sesbiliminde, biçimbiliminde, söviziminde ve anlambilimde, yani dilbilgisinin her dalında çok belirgin şekilde etkili olmuştur.² Bu dönemde Türklerde çok meşhur olan Yunus Emre, Ahmet Yasevi vb. gibi şairler çoktan beri eserlerini dünyaya tanıtmış³ olmalarına karşılık, Arnavutçanın ilk yazılı eserini ise ancak 1554 yılında görüyoruz,. Bu manzara bize dilsel etkinin kaçınılmazlığını ifade ediyor ve (Haugen 1950,) edebiyatıyla, idari, iktisadi ve askeri terimleriyle daha gelişmiş olan Türkçenin veren dil, Arnavutçanın ise alan dil durumunda olduğunu görmekteyiz.

Böylece Türkçenin Arnavutçaya aktardığı sözcüklere ve dilsel birimlere bundan sonra verinti ve Arnavutçada yerleşen bütün Türkçe dilsel birimleri ise alıntı olarak adlandıracağız⁵. Türkçe bu asırlarda aynı zamanda sadece Arnavutça için değil, Balkan coğrafyasındaki bütün diller için de Lingua Franca yani Prestijli Dil idi. Uzun bir zamanı kapsayan Arnavut-Türk ilişkisinin (yaklaşık 500 yıl) getirdiği yeni dilsel değerler Arnavutçayı geliştirmiş, yeni yapısal ve anlamsal birimler kazandırmıştır. Hemen vurgulamak gerekir ki, Türkçe kendisi komşu olduğu ve çok etkilendiği Arapça ve Farsçanın sözlükbilimsel ve diğer dilsel unsurlarını Balkan bölgesine, böylelikle Arnavutçaya da çokça aktarmıştır. Arnavutçadaki Türkçe verintilerini Turkizm⁶ olarak adlandırdığımız önceki çalışmalarımızda, bu kalıp içerisine Arapça ve Farsça üzerinden Türkçeye giren sözcükleri de yerleştirdik.

Zamanın aydın Arnavutları ünlü kahramanımız İskender Bey, kardeşleri ve akrabaları, Arnavut Köprülü ailesi vb. eğitimlerini Osmanlı Türkçesi ile aldılar. İlk ünvanları da bey, aga, efendi, bimbaş⁷ gibi, Türkçe kelime-

² Bu konu üzerinde yabancı dilbilimciler (Norbert Boretzky 1976, A.V. Desnickaja 1968, Kostas Kazazis 1972, Kr. Sandfeld 1930) ve Arnavut dilbilimciler (Eqrem Çabej 1976, Androkli Kostalari 1980, Tahir Dizdari 2008)

³ Ahmet B. Ercilasu, *Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, 2.baskı, 2005.*

⁴ Meşari i Gjon Buzukut 1555.

⁵ Gjovalin Shkurtaj, *Sociolingustikë e Shqipës, Tiranë 2009*

⁶ Adriatik Derjaj, *Rreth drejtshkrimit të turqizmeve dhe emrave vetjakë me origjinë turke, Konferenca; Konsulta Gjuhesore e Prishtinës, Permbledhje, Prishtinë 2008*

⁷ Bu sözcüklere eskimiş denir ve sadece anlambilimsel değerleri vardır.

ler idi. Bu verintiler o tarihten beri Arnavutlar tarafından kullanılmaktadır. Türkçe ile ilk temaslarda bile ilk Türk kişi adlarının ve soyadlarının da girildiğini görüyoruz. Bunların en önde gelenleri Türk – İslam kültürünün simgesi olan adlardır 8. Ama, bunun da ötesinde, Arnavut edebiyatında ayrı bir yeri olan Muji dhe Halili adlı destanımızda Türk dünyası için de önemli olan iki insan adına rastlıyoruz Muji – Muhammed adının kısaltılmış şekli ve Halili - Halil9'in Arnavutçada kullanılan şeklidir. Yaklaşık bir buçuk asır sonra Katolik rahip Pjetër Bogdani ‘‘ Çeta E Profetëve’’ adlı hristiyan kitleye hitap eden ünlü eserini yazar. Peygamberlerin Çetesi anlamına gelen bu başlıkta, çete (öbek, grup, topluluk) anlamına gelen Türkçe verintiyi görmekteyiz. Bu verinti ile Arnavutluk'ta, Kavaja bölgesinde Çetë köyü adında yerleşim adımız da vardır.

Geniş ve yeni bir askeri yapıya sahip olan Osmanlı ordusu yerleştiği bölgelerde kendine ait yeni yerleşim yerleri ve idari birimler kazandırdı. İşte, davul, boru, top, bıçak, fitil, piştar, bayrak gibi askeri yapılarla alakalı olan sözcükler o zamana ait olup günümüzde bile kullanılmakta ve Arnavutçanın sözlüğünde de yer almaktadır. Osmanlı Türklerinin 1912 yılında Arnavutluk'tan ayrılmasıyla, birçok askeri ve idari sözcük ve terimler birden bire kullanımdan kalktı. Bu sözcüklerden, kadı-kadi, nizam-nizam, yeniçeri-jeniçer gibi, tarihi terimler olarak saklanmaktadır10.

Tepe, kala, il, gibi sözcükler yerleşim adlarının kurulduğu verintilerdir. Bunlardan Arnavutluk'ta, Tepelenë şehri11 , Kodrat e Tepes, Elbasan veya dilcilerin açıkladıkları gibi İlbasan kentimiz örnek olarak verilebilir. Kala sözcüğü ise Türkçenin etkisini günümüzde bile canlı tutan ve eskiyi her zaman andıran verintilerindendir. Büyük Roma İmparatorluğu'nun Arnavutluk coğrafyasında onlarca kale bıraktığını ve adlarının Kështjella – Kastello, Castell olarak adlandırıldığını biliyoruz. Osmanlı Türklerinin bölgeye girmesiyle bu adın kale olarak değiştirilmesi dilcilerin vurguladığı önemli örneklerdendir. Bu verinti ile Kalaja e Prezës, Kalaja e Dodës gibi yerleşim adlarımız da vardır.

Tarihsel dilbilim için oldukça önemli olan bu verilerden sonra, Türkçenin Arnavutçaya dilbilgisel etkisine de değinmek istiyorum. Türkçe eklemeli dillerin en önde gelenlerindendir. Böylece, Arnavutçaya olan etkisi, ek verme-

8 Bu konuda ünlü dilcimiz Eqrem Çabej'in çalışmaları bakılsın.

9 Eposi i Kreshnikëve, Arnavutluk Destanları.

10 A. V. Desnickaja, Mbi Funksionin Stilistik të turqizmeve në poezinë shqipe, Perla, 2006 Nr. 4

11 Tepedenli Ali Paşanın doğum bölgesi.

den olamazdı. Bunların en belirginleri –cı,(ci,cu,cü), –lık, (lik,luk,lük), –lı, (li,lu,lü) ve –ce,(ca,çe,ça)12 yapım ekleri ve –lar,ler çoğul ekidir. Türkçede olduğu gibi, Arnavutçada da bu ekler isimlerden ve sıfatlardan isim yaparlar. Bu özelliği daha çok Türkçe verintilerde görmekteyiz; boya-cı, pare-li (türkçesi paralı) v.b 13. Bunlarla beraber dilimize birçok eylem de girmiştir, fakat, bu verintiler standart Arnavutçada değil, Arnavutçanın lehçelerinde kullanılmaktadır14.

Türkçe verintilerin Arnavutçanın anlambiliminde pahabiçilmez değerleri vardır. Yeni tanıştıkları dinin, yani müslümanlığın, sözcükleri olan iman-iman, cami-xhami, sevap-thevap, haram-haram, helal-hallall, cennet-xhenet, cehennem-xhehenem, türbe-tyrbe, mederese-medresë, vb. verintiler, edebi eserlerimizde mecaz gibi stilistik gücü fazla olan unsurlar olarak yer almaktalar.

Bu sözcüklerle oluşturduğumuz deyim ve ifadelerimizin yerini alacak hiç bir dilsel yapımız yoktur. Bunu yukarıda da değindiğimiz dil içi düşünce ile bağlarsak, açıkça söylemek gerekir ki, Türkçe Arnavutçanın iç anlamsal değerlerini de etkilemiştir; helal et - ma bėj hallall, haram olsun – të qoftë haram, aşık oldu – ra në sevda, haber almak – marr haberin, gibi deyimlerimiz bunun en açık kanıtıdır.

Folklorumuz, dil ve edebiyatımız, günlük hayatımız, arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerimiz, doğa ile birlikte yaşamımız, tarla ve hayvancılık uğraşımız, iç ve dış düşüncemiz, yani ruhsal yapımız bile bin yılın yarısını geçen iç içe olan Türkçe ve Arnavutça dil ilişkisinin etkisinde kalmıştır ve kalmaya da devam edecektir.

12 Lindita Latifi, *Mbi huazimet turke në gjuhën shqipe krahasuar me gjuhët e tjera të ballkanit*, Tiranë, 2006 çalışmasında türkçe verinti eklerini detaylı olarak sunmuştur.

13 Dilcilerimizin en büyük tartışması bu eklerin, veya bu eklerle türetilen sözcüklerin dil normunda, yani milli sözlükte yer alıp almamaları olmuştur. Bu soruya en önemli cevabı ünlü balkan dilbilimcisi E.Çabej vermiştir. "Türkçe verintiler; dilimizin (Arnavutçanın) eti ve kemiği olmuştur" diye belirterek, dilbilgisimizin inceleme konusu olmuştur. Bu konuda aynı zamanda A.Derjaj 2007, Priştina, Arnavutça İmla Kongresi çalışmamızda da değindik.

14 Bazı dilciler Türçe verintilerden harcamak, çelmek, bittirmek, kapmak, şaşmak arnavutçası harxhoj, çel, bitiris, kap, shashtisem gibi eylemleri Arnavutçanın normunda yer verilmesine uygun görmediklerini halen iddia etmekteiler.

2. KAYNAKÇA

1. Çabej, E. Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke të shqipes, SF 4, 1975.
2. Derjaj, A. Rreth drejtshkrimit të turqizmeve dhe emrave vetjakë me origjinë turke, , Konferenca; Konsulta Gjuhesore e Prishtinës, Permbledhje, Prishtinë 2008
3. Doğan, L. Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı, Istanbul 2008
4. Gjinari, J. dhe Shkurtaç, GJ. Dialektologjia, SHBLU, Tiranë, 2003
5. Ismajli, R. Për zhvillimet në fushën e gjuhës standarte, Landskrona, Suedi, 2005
6. Kalesi, H. Die Turzismen im Serbo-kroatischen, UAJ 30 1967
7. Latifi, L. Mbi huazimet turke në gjuhën shqipe krahasuar me gjuhët e tjera të ballkanit, Tiranë, 2007
8. Meyer, G. Etymologisches Wörterbuch der albanisches Sprache, Strassburg, 1891.
9. Shkurtaç, GJ. Sociolinguistikë e shqipes, Tiranë 2009
10. Shkurtaç, GJ. Si të shkruajmë shqip, Tiranë, 2008